

О.Л. Зарічук

Донецький національний університет, Україна

«НОВЕ ВИХОВАННЯ» У ШКОЛІ В НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1871 – 1914 рр.)

У статті розглядається один з підходів новаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст. в Німеччині, який отримав назву «нове виховання». Найбільш відомими «школами нового типу» стали сільсько-виховні будинки Г. Літца та «Вільна шкільна громада Віккерсдорф» Г. Вінекена. Авторка акцентує увагу на нових засобах виховання та формах організації діяльності учнів, що використовувалися педагогами-новаторами, таких як виховання через «товариства» або «родини», впровадження самоврядування, використання праці у майстернях, фізичне та культурне виховання, а також формування особистості, яка б змогла у майбутньому вплинути на долю держави.

Історія розвитку освіти є одним з найцікавіших питань сучасності, бо саме вона допомагає дослідити зміни освітньої парадигми протягом віків та використати позитивний досвід у сучасності. Особливий інтерес для нас становлять зміни, що відбувалися в освітній системі Німецької імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Як відомо, зі створенням об'єднаної Німецької держави суттєво змінилась і освітня парадигма. Це було пов'язано в першу чергу з тим, що країна почала досить потужно розвиватися в економічному плані. Німеччина, на час створення імперії у 1871р., була переважно аграрною країною, а напередодні Першої світової війни значна частина населення була задіяна в промисловості, транспортній, торгівельній та банківській сферах, велика кількість людей жила в містах. Процес урбанізації та індустріалізації призвів до необхідності покращення освіти. Рух за реформування освітнього процесу особливо посилювався, коли у 1888 р. імператором Німецької імперії став Вільгельм II, який забажав перебудови народної освіти у зв'язку з набуттям країною нового статусу на міжнародній арені. В рамках цього процесу з'явилась така течія педагогіки, як «нове виховання».

У радянській історіографії увага цьому напрямку педагогіки майже не приділялась, оскільки школи нового типу були суто аристократичними і зовсім не пропагували ідеалів рівності. Загальні відомості щодо «нового виховання» можна знайти у «Педагогічній енциклопедії» під редакцією І.А. Каїрова [1], де досить стисло розглядається процес створення нових шкіл у всій Європі та виділяються їх загальні риси. Також деякі відомості щодо «нового виховання» можна знайти в праці О.І. Піскунова «Теория и практика трудовой школы в Германии» [2], але вони не дають повного уявлення, бо розглядають лише ті моменти, що були пов'язані з використанням праці у процесі виховання. Окремою працею, яка присвячена проблемі, що розглядається, є дослідження А.Г. Готалова-Готліба «Нові школи в Німеччині» [3], але належить вона до більш пізнього періоду (20-ті роки XX ст.) і пов'язана з власним дослідженням автора в німецьких школах. У цій роботі для нас становить інтерес історичний екскурс, що робить автор, відносно заснування перших шкіл нового типу. Спроби порівняти освітні процеси на Заході та в Росії було зроблено С.А. Золотарьовим, який в рамках свого дослідження також згадує про процес створення нових шкіл в Англії, Німеччині та Франції [4]. Основні відомості щодо проблеми «нового виховання» в Німеччині розглядаються в колективній праці німецьких дослідників «Школи

інших типів» (Schulen, die anders waren) [5], де розглядається історія різних шкіл новаторського типу у розділах «Німецькі сільсько-виховні будинки» [6] та «Вільна шкільна громада Віккерсдорф» [7]. Окрема увага приділяється в цій роботі структурі, ідейним засадам та виховним проблемам «нових шкіл».

Метою нашої статті є показ одного з підходів новаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст. в Німеччині, виділення його основних рис, відзначення позитивних та негативних моментів такого типу навчання.

Як вже зазначалося, «*нове виховання*» – це течія в буржуазній педагогіці кінця XIX ст. – першої чверті XX ст., яка об'єктивно відображала потреби буржуазії в підготовці через школу (головним чином середню) ініціативних, різнобічно розвинених людей, які б були здатні в подальшому стати підприємцями, активними діячами в різних сферах державного та суспільного життя [1, с. 109]. Тобто, цей напрямок педагогіки був покликаний пристосувати навчання до нових умов життя. Ця течія об'єднала багатьох педагогів Західної Європи та США, а її прибічники вважали себе послідовниками Ж.-Ж. Руссо, який першим висунув ідею природного виховання. Згідно з поглядами представників цієї теорії, в школах повинно було створюватися таке середовище, що забезпечувало б фізичний, розумовий та моральний розвиток дітей і підготувало б їх до подальшого життя. Щоб створити необхідні умови, школи пропонувалося засновувати в сільській місцевості.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. серед педагогів точилася дискусія щодо того, чи повинна середня школа бути загальноосвітньою чи спеціалізованою в залежності від майбутнього роду занять учнів. Прибічники «нового виховання» пропонували, щоб діти у молодших класах середньої школи вивчали одні й ті самі предмети, в старших класах необхідним було приймати до уваги особисті інтереси учнів, а також обрану ними майбутню діяльність. Для цього поряд з обов'язковими для всіх предметами (рідна та іноземна мови, історія, географія, природознавство, математика) передбачалося вивчення низки предметів за вибором.

Ідея створення «нових шкіл» розповсюдилась у багатьох країнах Європи. Не стала винятком у процесі створення шкіл нового типу і Німеччина. Започаткував втілення нових ідей в життя Герман Літц – німецький педагог, який був проти догматичного навчання й пригнічення особистості дітей. На створення шкіл нового типу німецького педагога надихнула діяльність Сесіла Редді, який відкрив свій навчальний заклад у 1896 р. в Аботсхолмі в Англії. Протягом короткого часу Г. Літц заснував в Німеччині три сільсько-виховні будинки: у 1898 р. – в Ільзенбурзі (Гарц), 1901 р. – у Гаубінді (Тюрінгія) та у 1904 р. – у Біберштайні (Рона). У 1914 р. він також відкрив сільський дитячий будинок в Гарці. В цілому за двадцять років його діяльності існувало шість таких будинків, де виховувалось близько 400 учнів та учениць: Гаубінда в Тюрінгії, замок Біберштайн в Роні, замок Гебезее в Ерфурті, замок Етерсбург у Веймарі, замок Бухенау в Берсфельді і Віккенштедтський сільський дитячий будинок в Гарці. Пізніше ще було засновано будинок в Шпіккероог і в Хоенверді / Фульдї, при цьому останній був навчальним закладом для дівчат. Особистісні та ділові протиріччя між Літцем і деякими його співробітниками призвели до розколу і заснування інших сільсько-виховних будинків. Вінекен та Гехеб заснували у 1906 р. «Вільну шкільну громаду» у Віккерсдорфі при Заафельді, пізніше Гехеб створив у 1910 р. в Обербасі Оденвальдську школу. Марсель у 1907 р. відкрив навчальний заклад в Бішофштайні, Крамер – у 1910 р. у Золлізі при Хольцмінді та Вундер при Мельсунзі в Валькенмюлле, а також – сільсько-виховний будинок Міхельбаха у Шваблїх-Халлі [6, с. 22], [7, с. 31]. Як бачимо, ідея створення шкіл нового типу стала досить популярною й у Німеччині.

У своїй роботі Г. Літц спирався на ідею спільного виховання хлопчиків і дівчат, починаючи з десятирічного віку. Зокрема створювались будинки для різних вікових груп. Так, у Гебезее навчалися найменші діти до третього класу гімназії, в Бухенау – від 2 класу до 5, в Етерсбурзі – від 1 до 5 класу, у Гаубінді – від 4 до 6 класу, у Біберштайні найстарші – від 7 до 9 класу гімназії, які закінчували навчання іспитом на атестат зрілості. Відокремлення певних вікових груп повинно було гарантувати розвиток дитини відповідно до вікових особливостей, а також запобігати використанню маленькими гімназистами шкідливих звичок і традицій старших товаришів. Особливий акцент Г. Літц робив на національному вихованні і називав свої заклади «німецькими національними школами». На думку педагога-новатора, «виховуватися повинні такі завдатки, щоб діти були здорові тілом, характером, волею, розумом, і з тією метою, що вони зможуть колись прислужитися з успіхом нації і імперії» [6, с. 24]. Основна увага приділялася морально-цивільному вихованню, а в навчальних програмах значне місце займали питання національної історії, літератури, мистецтва. Виховні будинки Г. Літца створювались в сільській місцевості, що було своєрідним ідеалом, в якому Літц та його прибічники ховали юнаків від «вад міста». Також було запроваджено виховання та навчання дітей в так званих «родинах» – наприклад, 8 учнів і один вчитель в якості «батька родини», – які відігравали важливу роль у навчальному процесі і проведенні вільного часу.

Як вже зазначалося, схожу школу заснували 1 вересня 1906 р. Густав Вінекен та Пауль Гехеб біля Заафельде. Вона отримала назву «Вільної шкільної громади Віккерсдорф» і була зовні дуже схожа на «будинок» Літца. Для Вінекена, який раніше працював протягом 6 років разом з Літцем у Гаубінді та Ільзенбурзі, усамітненість будинку була також дуже важливим чинником. Він намагався гарантувати учням «сферу духовної самостійності», яка була необхідна для розвитку молоді. Молодь для нього була майбутнім, саме в ній Вінекен бачив надію на загальні зміни у суспільстві. Цим він дуже відрізнявся від Літца, який в своєму сільсько-виховному будинку не бачив нового початку через те, що його виховання свідомо орієнтувалося на здобуття цінностей і уявлень, які були широко розповсюдженими. Звичайно Вінекен спирався на практичне виховання Літца з його частково національним акцентом, з вихованням у «родинах» і на роботі в майстернях. Але педагог-новатор говорив про необхідність спільного виховання, де не буде різниці між різними расами та віросповіданням. Релігії Вінекен відводив підпорядковане місце. Молодь, в його розумінні, повинна мати свідоме «розуміння духовної стійкості і поглядів, які вказують на нове у сучасності і дають змогу орієнтуватися в майбутньому» [7, с. 31].

У «Вільній шкільній громаді Віккерсдорф» було впроваджено навчання через дружбу (товариство). До товариств належало 12 учнів обох статей та вчитель. У ці групи, які об'єднували дітей різного віку, було закладено важливий принцип справжньої дружби. Спільна робота на підприємствах шкільної общини, в майстернях та спільний вільний час дійсно сприяли зміцненню маленького колективу. Нові відносини між учнем та вчителем підштовхнули Вінекена до необхідності створення серед учнів самоврядування. Кожен учень мав право голосу і був рівним у своїх правах як зі всією спільнотою, так і з вчителем. Окрім того, серед учнів старших класів (з 6 по 9 клас) створювався учнівський комітет. Він збирався щотижнево і розглядав заяви дирекції, вчителів та шкільної общини. Комітет не мав законотворчих повноважень, але діяв як представницький учнівський орган. Г. Вінекен вважав, що, будуючи освітні процеси саме таким чином, можна зробити учня не тільки об'єктом виховання, а й – суб'єктом. З впровадженням цих засобів створювались умови, що сприяли формуванню позитивних моральних якостей особистості, молоді надавалося право обирати ті чи інші форми та види діяльності, а найголовнішим, що формувало активну особистість, було право голосу на шкільному зібранні.

Розпорядок дня в сільсько-виховних будинках і Г. Літца, і Г. Вінекена був дуже схожий. Учні прокидалися, після цього вмивалися та виконували ранкову гімнастику, потім відбувався сніданок, а час до обіду, зазвичай, займали навчальні заняття. У сільсько-виховному будинку Г. Літца викладання велося згідно навчального плану відкритої школи, який був пристосований до виховної мети будинку, як до школи роботи. Якщо пора року та предмети, що викладалися, дозволяли, то навчання можна було проводити на природі, в сільській ідилії. Літц вважав дуже важливими заняття «спільної праці». Будинок, до якого відносились поля, сади, стайні і різні майстерні для занять столярів, чоботарів, кравців, палітурників, слюсарів, мав можливість навчати учнів на власних підприємствах. Г. Літц наполягав на поєднанні духовного і тілесного виховання, яке було пов'язано з культурними, ремісничими та сільськогосподарськими роботами. Учні в сільсько-виховних будинках обов'язково складали іспит на звання підмайстра. Робота на полях, у садах, на стайнях та в лісі, в різноманітних майстернях була складовим компонентом педагогіки, що практикувалася в сільсько-виховних будинках; вона застосовувалась для того, щоб розвивати можливості кожного учня, також вважалось, що спільна праця сприяє формуванню почуття національної єдності. Під час таких занять, на думку Г. Літца, кожен учень ставав вільним, міг проявити старанність, зрозуміти те, що залишалось сумнівним. Але треба зазначити, що соціальне походження учнів літцевських будинків накладало свій відбиток: робота на користь інтернату була обов'язковою для всіх, але виховання орієнтувалося ні на придбання навичок та вмінь і використання їх у подальшому житті, а більше на виховання релігійних і моральних якостей [6, с. 24].

У «Вільній громаді Віккерсдорф» також застосовувалось використання праці. Зранку $\frac{3}{4}$ години після першого уроку відводились для практичних занять і прибирання у кімнатах будинку. А ввечері всі учні дві години займалися в майстернях (у столярні, у палітурні й слюсарні) чи працювали на полях та у садибах, що відносились до шкільної громади.

На рівні з фізичними вправами стояло і культурне виховання. У всіх будинках була розповсюдженою гра на музичних інструментах, існували заняття з образотворчого мистецтва, ставилися театральні вистави.

Таким чином, ми бачимо, що наприкінці XIX – на початку XX ст. в освітній системі Німецької імперії відбувалися значні зміни. Поряд з класичними освітніми навчальними закладами, які не могли задовольнити потреби у набутті освіти широких кіл буржуазії та інших верств населення, почали з'являтися школи нового типу. Одним з напрямків «нового виховання» стало створення навчальних закладів інтернатського типу, які були покликані виховати гармонійно розвинену особистість. Найбільш відомими стали школи Г. Літца та Г. Вінекена. Ці навчальні заклади мали як спільні риси, так і відмінності. Звичайно, що «вільна громада» Вінекена, що відокремилася від літцевського сільсько-виховного будинку, використовувала його найбільші надбання, такі як застосування праці на шкільних підприємствах, виховання в «родинах»-«товариствах» та інше. Але існували і суттєві відмінності. У сільсько-виховних будинках Літца, за образним висловлюванням А.Г. Готалова-Готліба, «панував режим просвіченої монархії», а головний акцент робився на національному вихованні. У «Вільній громаді Віккерсдорф» навпроти існували елементи демократичного устрою. Але треба зазначити, що собівартість цих будинків була дуже високою і, звичайно, це потребувало високої плати за пансіон. Наприклад, плата за перебування у сільсько-виховних будинках складала від 1400 до 2000 марок, і зрозуміло, що могли її собі дозволити лише заможні батьки [6, с. 23]. В цілому, можна констатувати, що, незважаючи на низку нових досить прогресивних та демократичних елементів у вихо-

ванні, таких як шкільне самоврядування, співпраця учнів та вчителів, розвиток особистості учня, школи нового типу давали освіту лише вузькому колу учнів, чий батьки могли заплатити за навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. / Под ред. Каирова И.А. и др. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1965.
2. Пискунов А.И. Теория и практика трудовой школы в Германии (до Веймарской республики). – М.: Изд-во Академии педагог. наук РСФСР, 1963. – 359 с.
3. Готалов-Готліб А.Г. Нові школи в Німеччині. – Одеса: Держ. вид-во України, 1927. – 172 с.
4. Золотарев С.А. Очерки по истории педагогики на Западе и в России. – СПб: Издание бр. Башмаковых, 1910. – 261 с.
5. Schulen, die anders waren. – Berlin: Volk und Wissen Verlag GmbH, 1990. – 116 S.
6. Deutsche Land-Erziehungsheime // Schulen, die anders waren. – Berlin: Volk und Wissen Verlag GmbH, 1990. – S. 22-26.
7. Freie Schulgemeinde Wickersdorf // Schulen, die anders waren. – Berlin: Volk und Wissen Verlag GmbH, 1990. – S. 31-35.

О.Л. Заричук

«Новое воспитание» в школе в Германской империи (1871 – 1914 гг.)

В статье рассматривается один из видов новаторской педагогики конца XIX – начала XX вв. в Германии, который получил название «новое воспитание». Самыми известными «школами нового типа» стали сельско-воспитательные дома Г. Литца и «Свободная школьная община Вickersдорф» Г. Винекена. Автор акцентирует внимание на новых способах воспитания и формах организации ученической деятельности, которые применялись педагогами-новаторами, таких как воспитание в «товариществах» или «семьях», введение самоуправления, использование труда, физическое и культурное воспитание, а также формирование личности, которая смогла бы в будущем повлиять на судьбу государства.

O.L. Zarichuk

«New Education» at School in German Empire (1871 – 1914)

In the article we can read about a kind of innovation in pedagogics at the end of the 19 th and beginning of the 20 th century in Germany which was called «new education». G. Lits «rural well-bred schools» and G. Vinekin «Free school of Wickersdorff» became the most famous school of new type. The author pay attention to the new forms of education and organizing of pupil's activity which were used by innovator-teachers as their education in «companies» or «families», introduction of self-managing, using of labour, physical and cultural education and also a formation of a person, who would influence the desting of a state.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2008.